

Frank Ankersmit: problém povahy historických narácií, písania o dejinách a historickej skúsenosti

Juraj Šuch

Do diskusií o povahe historických narácií v anglosaskej filozofii dejín vstúpil holandský teoretik histórie Frank Ankersmit knihou *Narrative Logic* (1983).¹ V tejto knihe podrobnejšie predstavil svoj pohľad na proces a povahu konštrukcie historickej narácie, ktorý v nasledujúcich desaťročiach obhajoval.² Východiskom Ankersmitových úvah o povahe historických narácií sa stalo rozlišovanie medzi fázou historického výskumu (viazanou na získavanie faktov) a následnou fázou naratívnej interpretácie faktov, v ktorej historik spája získané fakty do jedného naratívneho celku. V súvislosti s touto fázou tvrdil, že „historiografická hodnota nejakého diela je menej determinovaná v ňom predstavenými faktami ako naratívnu interpretáciu týchto faktov“.³ Kľúčový význam pre uvažovanie o historických naráciách má z Ankersmitovho pohľadu práve fáza naratívnej interpretácie faktov, pri ktorej spájaním jednotlivých viet vzniká historická narácia ako jeden (na jednotlivé vety neredukovateľný) celok. Zároveň poukazuje na fakt, že jedinečná skladba komponentov (jednotlivých tvrdení) v každej historickej narácii (označovanej v *Naratívnej logike* ako „narratio“) sa spolupodieľa na tvorbe jej

osobitej kvality, ktorú je možné odhaliť len pri prístupe k nej ako celku. S týmto svojím holistickým prístupom k historickým naráciám spája názorovú pozíciu *naratívneho idealizmu*, ktorý je v kontraste s názorovou pozíciou *naratívneho realizmu*. Naratívni idealisti si uvedomujú, že historikom nie sú k dispozícii „prekladové pravidlá“, ktoré by mohli preložiť minulosť do lingvistickej úrovne historickej narácie. Tento fakt zdôvodňuje Ankersmit tým, že ak by sme k nejakému „konkrétnejmu obsahu uvádzali určité prekladové pravidlá, tak tieto nebudú nikdy viac než voľne vybranými pravidlami, akceptovanými niektorými historikmi, ale odmietané inými [...] minulosť nie ako krajina, ktorá má byť projektovaná do lingvistickej úrovne za pomoci projekcie alebo prekladových pravidiel, pretože ‚historická krajina‘ nie je historikovi daná; on ju musí *konštruovať*“.⁴ V porovnaní s názorovou pozíciou naratívnych realistov, ktorí predpokladajú existenciu takýchto prekladových pravidiel, navrhuje používanie pojmov „pravdivý“ a „nepravdivý“ len pre jednotlivé tvrdenia v historickej narácii, pričom v súvislosti s ňou navrhuje používanie pojmov „subjektívny“ a „objektívny“.⁵

Tento svoj postoj zdôvodňuje tým, že zatiaľ čo pri jednotlivých tvrdeniach (ktoré sa nachádzajú v historickej narácii) môžeme hovoriť o referencii na konkrétne prvky z reality, tak v prípade historickej narácie nemôžeme hovoriť o rovnakej referencii, pretože medzi ním a jeho minulosťou „existuje zaujímavý nedostatok pevnosti v korešpondencii“. ⁶ S usporiadaním jednotlivých tvrdení do jedného celku sa objavujú pojmy alebo „obrazy“, ktoré „organizujú naše poznanie minulosti bez referencie na ňu alebo jej opisovanie“. ⁷ Tieto pojmy (ako napr. „renesancia“) alebo „obrazy“ (napr. Napoleonovho života) označuje Ankersmit ako *naratívne substancie*, ktoré nielenže napomáhajú vytváraniu konzistentnej štruktúry historických narácií, ale tiež ponúkajú určitý pohľad na historickú realitu, pričom sú „naratívnymi interpretáciami minulosti“. ⁸ V tejto súvislosti poukazuje na podobnosť medzi narratio a metaforickými vyjadreniami, ktoré nie sú opismi, ale návrmi individualizujúcimi určitý pohľad na minulosť. Vzhľadom na svoju povahu metafory a historické narácie „nemôžu byť empiricky pravdivé alebo nepravdivé“. ⁹

Hodnotenie historických narácií je podľa neho možné len na základe ich vzájomného porovnávania, pričom „*najobjektívnejšie* narratio zo súboru konkurujúcich naratií o jednej téme je to, ktorého dosah (*scope*) by presahoval jeho opisný obsah (v prípade vyrovnanosti v ostatných ukazovateľoch)“. ¹⁰ Z Ankersmitovho pohľadu naratio s najväčším dosahom by malo byť najmenej konvenčné, ale zároveň najodvážnejšie a *najoriginálnejšie*. ¹¹ V porovnaní s propagandou by tvrdenia v historickej narácii nemali byť vyvrátené. I keď krátko po publikovaní sa *Naratívna logika* nestretla s výraznejším ohlasom medzi anglosaskými historikmi a filozofmi, tak kritická recenzia C. Behan McCullaga a oceňujúci ohlas Haydena Whita naznačili polemickú recepciu tejto knihy. Predovšetkým z radov stúpcov realistických názorových pozícií sa objavili kritické výhrady, ktoré spochybňovali nielen Ankersmitove odmietanie existencie „prekladových pravidiel“ (J. Topolski), ale aj význam jeho poukazovania na kvalitatívny rozdiel medzi jednotlivými tvrdeniami a celkom historickej narácie (napr. C. Lorenz, J. L. Gorman, J. Zammito), ktorý mal zdôvodňovať odmietanie možnosti úvah o pravdivosti historických narácií. ¹²

Výraznejšiu pozornosť Ankersmit so svojím konštruktivistickým chápaním povahy historických narácií vzbudzoval v statiach publikovaných v druhej polovici osemdesiatych rokov minulého storočia, ktoré dávali do vzájomnej súvislosti jeho tzv. naratívnu filozofiu histórie (narativizmus) s obratom k jazyku vo filozofii dejín a s postmodernou. Tieto state neskôr predstavené v *History and Topology* (1994), upozorňovali na kvalitatívne nový stav a smerovanie západnej historiografie poznačenej nadprodukciou historických interpretácií a novým postmoderným pohľadom, ktorého centrom záujmu „nie je minulosť samotná, ale nesúlad medzi prítomnosťou a minulosťou, medzi jazykom, ktorý v súčasnosti používame na hovorenie o minulosť, a minulosťou samotnou“. ¹³ Ankersmitove pripisovanie významu forme tvrdení (výberu slov) a historikovmu štýlu pri písaní o dejinách, ktoré bolo v protiklade s „transparentným“ jazykom prírodných vied, by malo vyústiť do tzv. postmoderného uznania estetickéj povahy písania o dejinách ako aj relevantnosti úvah o historických naráciách ako reprezentáciách. Ankersmit tvrdil, že zatiaľ čo v prírodných vedách epistemológia skúmala proces kodifikácie vedeckej reprezentácie, tak v porovnaní s ňou je „pochopenie umeleckej reprezentácie širšie a hlbšie (pretože je nekodifikované)“. ¹⁴ Z jeho pohľadu historickú reprezentáciu stelesňuje najmä postulovanie (nereferujúcich) naratívnych substancií ako istých logických bábok, „ktoré sú úplne nadbytočné v prípade prírodných vied“. ¹⁵

S odvolávaním sa na práce Ernsta Gombricha a myšlienku Arthura Danta o umení ako určitej substitúcii reality (vytvárajúcej ilúziu reality) upozornil Ankersmit na podobnosť vzťahu medzi reprezentovaným a reprezentáciou v umení a pri naratívnom písaní o dejinách. Vzhľadom na chápanie historických narácií ako reprezentácií sa podľa neho zväzňuje nevyhnutnosť vytvárania ich plurality, pričom historickú realitu prirovnáva ku klasickému divadlu, kde je veľký počet po sebe nasledujúcich dekorácií scén, ktoré sú umiestňované v rôznych vzdialenostiach od javiska, a nič „nie je nehybné a fixované; všetko sa poddáva najjemnejším tlakom“. ¹⁶ Zatiaľ čo modernistický historik hľadal určitú esenciu (syntézu) dejinného vývoja a tým sa zame-

riaval na „kmene a konáre“ dejinných procesov, tak postmoderný historik začal so skúmaním jesenným vetrom rozfúkaných padnutých „listov“ týchto „stromov“ bez snahy o hľadanie ich pôvodného miesta na základe nejakých vzorcov. Mikrohistorický prístup k výskumu minulosti uvádzal Ankersmit ako príklad nového postmodernému prístupu k výskumu historickej reality.¹⁷ Zdá sa, že Ankersmitovo uprednostňovanie mikrohistorického prístupu pri výskume reality v porovnaní s tvorbou prác pokúšajúcich sa o syntetizujúce priblíženie makrohistorických procesov v minulosti do určitej miery korešponduje s východiskami jeho konštruktivistického chápania historických narácií, v ktorom sa kládol dôraz na rozdiel medzi nespochybniteľnými (pravdivými alebo nepravdivými) tvrdeniami a vždy spochybňovanými (konštruovanými) celkami narácií. Vzhľadom na jeho zdôrazňovanie pozitívneho významu rôznych pohľadov na minulosť a tým aj prehlbujúcej sa plurality historických narácií predstavovalo jeho chápanie histórie postmodernú teóriu histórie. Keďže z Ankersmitovho pohľadu absentovalo rozpracovanie postmodernej historickej skúsenosti, tak sa pokúsil o jej formulovanie. Východiskom jeho úvah sa stala matrica nostalgie. Na príklade nostalgie uvádza osobitosť postmoderného historického objektu, ktorý „nadobúda status ako časti objektívnej reality len vďaka duplikácii uvedomovania si nás samotných v našej prítomnosti; a ako taký nie je súčasťou zhmotnenej minulosti, ale je situovaný vo vzdialenosti alebo v diferencii medzi minulosťou a prítomnosťou“.¹⁸ Whitove poukazovanie na relevantnosť a priamu súvislosť medzi jeho konštruktivistickým chápaním povahy historických narácií a aktuálnymi (postmodernými) vývojovými trendmi v historiografii sa stalo predmetom kritických výhrad zo strany viacerých historikov (napr. P. Zagorina, G. Iggersa alebo J. Zammita), ktorí s jeho postmoderným zdôrazňovaním plurality a relativity historických narácií spájali neopodstatnené a negatívne spochybňovanie hraníc medzi skutočným a fiktívnym.¹⁹

Ankersmit svoju predstavu historických narácií ako reprezentácií podrobnejšie zdôvodňoval v knihe *Historical Representation* (2001), kde sa snažil o formulovanie „strednej cesty“, ktorá sa mala nachádzať medzi empiricizmom

a dekonštruktivizmom. V úvodných častiach tejto knihy pokračoval v zdôrazňovaní neuspokojivého riešenia problému viazanosti historického textu a historickej reality epistemológiou, čo nevyhnutne podľa neho vedie k úvahám o povahe historických narácií v spojitosti s estetikou. S objavujúcimi sa nejasnosťami dotýkajúcimi sa jeho odmietania referencie pojmov, akým je napríklad „renesancia“, navrhuje Ankersmit používať termín „byť o“. V spojitosti so vzťahom reprezentácie a opisu k realite tvrdil, „že sa opis aj reprezentácia vzťahujú k realite, o opise povieme, že *referuje* na realitu (za pomoci subjektového termínu), zatiaľ čo o reprezentácii (ako celku) povieme, že je o (to be about) realite“, pričom referencia je určená „objektívne, t. j. objektom z reality, ktorý je označený subjektovým termínom opisu, ale ‚byť o‘ je v podstate nestabilné a neurčené, pretože opisy obsiahnuté v textoch reprezentácií ponúkajú v tomto prípade odlišné vymedzenia“.²⁰ Historický text tak podľa Ankersmita obsahuje úroveň „hovorenia“ (kde sa nachádzajú popisy udalostí prostredníctvom jednotlivých tvrdení) a úroveň „hovorenia o hovorení“, kde sa odohrávajú diskusie o tom, aká je napríklad najlepšia definícia pre použitie pojmu „renesancie“ alebo „revolúcie“, aby sme dosiahli optimálne porozumenie istej časti minulosti“.²¹

Vzhľadom na takúto predstavu historikovoho textu, ako aj Ankersmitovo presvedčenie o problematickosti presného rozlišovania medzi faktom a hodnotami v spojitosti s jednotlivými pravdivými tvrdeniami v ich obsahoch, sa základom pre posudzovanie historických reprezentácií stáva vzájomné porovnávanie. V súvislosti s porovnávaním historických narácií Ankersmit predpokladá, že ich reprezentačný úspech bude závisieť od toho, akým spôsobom sa v nich bude naplňovať estetické kritérium. Historikom odporučil experimentovanie v „záhrade písania o dejinách“, kde by sa mali ich snahy o čo najlepšie naplňovanie estetického kritéria premietnuť nielen do úspešnosti reprezentácií, ale zároveň by sa tak postupne odhalili prednosti a nedostatky použitých etických a politických hodnôt. Ankersmitove úvahy o význame logickej prednosti estetických kritérií pred politickými a etickými perspektívami pri hodnotení historických reprezentácií môžu vzbudzovať oprávnené pochybnosti historikov.

V posledných rokoch zvyšujúci sa záujem o kultúrnu históriu alebo históriu mentalít podnecoval Ankersmitovu pozornosť k problematike historickej skúsenosti. Svoju predstavu o historickej skúsenosti podrobnejšie priblížil v knihe *Sublime Historical Experience* (2005). Z jeho pohľadu by bolo potrebné nahradenie „racionalizmu“ pochádzajúceho z „teórie“ transcendentálnej filozofie jazyka „novým“ romantizmom, v ktorého svete „náladovosť a pociťovanie konštitujú charakter nášho vzťahu k svetu“, pretože tak „ako *pocítujeme* minulosť je nemenej dôležité ako ju *poznáme*“.²² Historickú skúsenosť prirovnával k náhlemu zhliadnutiu povrchu zeme pozorovateľom letiacim v lietadle, pod ktorým sa na krátku chvíľu stratili oblaky. Podobnosť svojho chápania historickej skúsenosti Ankersmit nenachádza v Gadamerovom prístupe ku skúsenosti (pre jeho spájanie skúsenosti a pravdy), ale v Deweyho pragmatickej estetickej skúsenosti, pri ktorej objavuje zhodné prvky v požiadavke jej bezprostrednosti a primeranej vzdialenosti objektu skúsenosti.²³ Písanie o dejinách Ankersmit situuje do priestoru obmedzeného pohybom objavenia (strateného) a obnovenia minulosti (lásky), ktoré „konštitujú oblasť historickej skúsenosti, pričom *vznešenosť historickej skúsenosti vzniká z paradoxného spojenia pocitov straty a lásky, čo znamená kombináciou bolesti a potešenia v tom, ako sa vzťahujeme k minulosti*“.²⁴ V súvislosti so vznešenou historickou skúsenosťou Ankersmit uvažuje o skúsenosti, ktorá sa objavuje bez „subjektu“ v spojitosti s aktom disasociácie, t. j. oddelenia od toho, o čom sme presvedčení, že je nám vlastné (keď sa naša identita každým okamihom vytráca do skúsenosti bez subjektu). Túto predstavu skúsenosti „bez subjektu“ sa snaží viazať predovšetkým s identitou epoch vo vývoji civilizácie.²⁵ Zároveň sa Ankersmit vo svojich úvahách pokúša poukázať na to, že záujem historikov o minulosť je určitým spôsobom spojený s ich vyrovnávaním sa traumy viazanej na uvedomovanie nenávratnej straty „starého sveta“ a objavovaním sa novej epochy a jej identity.

S historickou skúsenosťou Machiavelliho a Guicciardiniho sa podľa neho objavuje zrod moderného historického vedomia, ako aj potreba historizácie a narativizácie udalostí, s ktorými sa nevyhnutne spája

mýtus. Čím viac sa v západnom historikom písaní vyprodukovalo „objektívnejších“ histórií, tak tým viac sa vytvorilo mýtov, ktoré sú súčasťou kolektívnej minulosti.²⁶ Podľa Ankersmita mýtus a historická vznešenosť nás neustále sprevádzajú v moderných dejinách, pričom keď vstupuje civilizácia do novej vývojovej fázy, tak sa objaví nová mýtická vznešenosť. I keď mýtické minulosti (asociované a mytologizované civilizáciou s pre-historickým a prírodným svetom) predstavujú podľa neho neustálu výzvu k historizácii a narativizácii, tak zostávajú voči týmto procesom imúnne, pretože ich výsledkom môže byť skôr „historizácia toho ako sa s nimi vyrovnávame namiesto historizácie samotného mýtu“.²⁷ I keď Ankersmitove úvahy o historickej skúsenosti podľa Martina Jaya predstavovali nový prístup v porovnaní s koncepciami W. Diltheya, R. G. Collingwooda, J. Scottovej, tak viaceré kritické reakcie poukazovali na jeho diskutabilný význam pre prácu historikov.²⁸ Zatiaľ čo pre M. Rotha sa javilo problematické Ankersmitovo uvažovanie o výstavbe historickej teórie v spojitosti s bezprostrednou skúsenosťou a traumou, tak pre Ewu Domaňsku bol jeho prístup sofistikovaný, abstraktný a vzdialený praxi historikov.²⁹

Ankersmitov pohľad na povahu histórie poodhalil viaceré aspekty jej konštrukcie, ale zároveň aj nastolil problémy (ako napr. problém hodnotenia historických narácií alebo vzťahu fikcie a reality v ich obsahoch). S jeho konštruktivistickým chápaním povahy historických narácií sa spája neustále uvedomovanie si rozdielu medzi vždy konštruovanou historickou reprezentáciou a samotnou minulosťou. Práve Ankersmitovo neustále spochybňovanie a „uvoľňovanie“ väzieb medzi obsahmi historických narácií a samotnou minulosťou, ktoré nevyhnutne implikovalo nevyhnutnosť plurality historických reprezentácií, bolo jedným z hlavných podnetov pre kritické výhrady viacerých historikov a filozofov. Pravdepodobne len intenzívnejšie diskusie nad problémom povahy historických narácií, ktorý sa určitým spôsobom pokúsil riešiť aj Ankersmit vo svojich dielach, napomôžu detailnejšie zhodnotiť, do akej miery môžu byť jeho analýzy a úvahy prínosné nielen pre prax historikov, ale aj pre naše hlbšie pochopenie ich práce a samotnej povahy historických narácií.

Poznámky:

- 1** I keď Frank Ankersmit začal so štúdiom matematiky a fyziky, tak nakoniec svoje vysokoškolské štúdium ukončil v oblasti humanitných vied (filozofie a histórie). Do svojho odchodu do dôchodku pôsobil ako vysokoškolský profesor na univerzite v Groningene.
- 2** F. R. Ankersmit, *Narrative logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language*, The Hague, Martinus Nijhoff Philosophy Library, Volume 7, 1983, s. 1.
- 3** Tamtéž, s. 86.
- 4** Tamtéž, s. 77.
- 5** Tamtéž, s. 77.
- 6** Tamtéž, s. 71.
- 7** Tamtéž, s. 97.
- 8** Tamtéž, s. 100.
- 9** Tamtéž, s. 217.
- 10** Tamtéž, s. 238.
- 11** Hayden White, „Review“, *The American Historical Review* 89, 1984, č. 4, s. 1037–1038; C. B. McCullagh, „Review essays“, *History and Theory* 23, 1984, č. 3, s. 394–403.
- 12** Jerzy Topolski, „Historical Narrative: Towards a Coherent Structure“, *History and Theory* 26, 1987, č. 4, s. 75–86.
- 13** F. R. Ankersmit, *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*, Los Angeles, University of California Press 1994, s. 180.
- 14** Tamtéž, s. 106.
- 15** Tamtéž, s. 114.
- 16** Tamtéž, s. 117.
- 17** Tamtéž, s. 174–179.
- 18** Tamtéž, s. 238.
- 19** Perez Zagorin, „Historiography and Postmodernism: Reconsiderations“, *History and Theory* 29, 1990, č. 3, s. 263–274; G. G. Iggers, „Comments on F. R. Ankersmit's Paper ‚Historicism: an Attempt at Synthesis‘“, *History and Theory* 34, 1995, č. 3, s. 162–167; J. H. Zammito, „Ankersmit's Postmodernist Historiography: The Hyperbole of ‚Opacity‘“, *History and Theory* 37, 1998, č. 3, s. 330–346.
- 20** F. R. Ankersmit, „Obrat k jazyku: literárna teória a teória histórie“, in: R. Kožiak – J. Šuch – E. Zelenák (eds.), *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*, Bratislava, Chronos 2009, s. 193.
- 21** Tamtéž, s. 194.
- 22** F. R. Ankersmit, *Historical Representation*, Stanford, Stanford University Press 2001, s. 99.
- 23** Tamtéž, s. 253–254.
- 24** Tamtéž, s. 9.
- 25** Tamtéž, s. 228–229.
- 26** Tamtéž, s. 365–367.
- 27** Tamtéž, s. 368.
- 28** Martin Jay, *Songs of Experience*, Berkeley, University of California Press 2005.
- 29** M. S. Roth, „Review essays“, *History and Theory* 46, 2007, č.1, s. 66–73; Ewa Domańska, „Frank Ankersmit: From Narrative to Experience“, *Rethinking History* 13, 2009, č. 2, s. 175–195.